

Universiteit
Leiden

The Netherlands

De viering van een herinnering: het Leidens Ontzet in het buitenland

Schmidt, A.; Overkleeft, K.; Brinkman, T.; Cobben, F.; Finelli, D.; Hofland, W.; Verkoren, J.

Citation

Schmidt, A., & Overkleeft, K. (2024). De viering van een herinnering: het Leidens Ontzet in het buitenland. *Leidschrift*, 39(Juni (2) Handelingen en Herdenkingen. 450 jaar Leidens Ontzet), 53-73. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/4198842>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4198842>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

De viering van een herinnering: het Leidens Ontzet in het buitenland

Ariadne Schmidt & Kaylee Overkleef

Oud-Leidenaars – waar ook ter wereld – zullen op 3 oktober met hun gedachten ongetwijfeld terugdenken aan hun geboortestad. [...] Velen zullen zich die dag ook te goed doen aan het traditionele menu van hutspot met klapstuk en/of haring en wittebrood. Een traditie, waarvan ook in den vreemde niet wordt afgeweken.¹

In 1974 opende het Amerikaanse *D.I.S. Magazine – Quarterly publication of the Dutch immigrant society* met het tweetalige artikel ‘400 jaren/years Leiden Liberation!’. Deze buitenlandse aandacht voor 3 oktober staat niet op zichzelf. Aan de viering van het lokale volksfeest werd in de twintigste eeuw op verschillende plekken in de wereld aandacht besteed.²

3 Oktober is een ‘wereldfeest’ in Leiden. Met de traditionele viering die jaarlijks zo’n 200.000 bezoekers trekt en in 2019 een plaats kreeg in de Inventaris Immaterieel Erfgoed Nederland, wordt een lokale gebeurtenis herdacht: de bevrijding van de Spanjaarden in 1574.³ Tradities herinneren ons aan het verleden.⁴ Ze worden van generatie op generatie doorgegeven, maar passen zich aan naar gelang de behoefte. De negentiende eeuw was belangrijk in het ontstaan van tradities.⁵ Herdenkingen en vieringen werden

¹ Dit artikel wordt in enigszins bewerkte vorm gepubliceerd in Rens Heruer ed, *LOF !!! – onbekende Leidse Ontzethistorie* (2024).

Erfgoed Leiden en Omstreken (ELO); Archief 3 Oktober-Vereeniging (Archief 3OV), inv.nr. 387-I, *D.I.S. Magazine*, 2 september 1974, 26.

² Soms gaat het om herdenkingen en vieringen, soms eerder om vieringen van het Leidens Ontzet in het buitenland. Om korthedswille wordt in deze bijdrage gesproken van vieringen.

³ Internet Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland, ‘De herdenking en viering van Leidens Ontzet in 1574’. <https://www.immaterieelerfgoed.nl/nl/leidensontzet>, geraadpleegd 7 december 2023.

⁴ M. Foster, ‘First Encounters: Approaching the Public Past’ in: P. Ashton en A. Trapeznik ed., *What is Public History Globally? Working with the past in the present* (Londen 2019) 159-172: 161.

⁵ E. Hobsbawm, ‘Introduction: Invention of Traditions’ in: E. Hobsbawm en T. Ranger ed., *The invention of tradition* (Cambridge 1983) 1-14.

georganiseerd om het nationale gevoel te stimuleren. Ook in steden ontstond een sterke belangstelling voor het eigen verleden.⁶ Stadsbesturen kregen minder ruimte voor het eigen beleid en probeerden via andere wegen de stadsidentiteit te benadrukken. Historische feesten boden hiertoe een uitgelezen kans.⁷ Stedelijke volksfeesten toonden de eendracht en brachten stadsbestuur, burgers en verenigingen samen.⁸ Bovendien konden feesten bijdragen aan de naamsbekendheid van een stad.⁹ Dat gebeurde ook in Leiden: de export van 3 oktober droeg bij aan de naamsbekendheid van de stad.

Met de oprichting van de 3 October Vereeniging in 1886 is het huidige feest ook een product van de negentiende eeuw. De vereniging had sindsdien een centrale rol in de organisatie van het feest, niet alleen in de stad Leiden, maar ook daarbuiten. In de publicatie ter gelegenheid van de 75e verjaardag van de Vereeniging schreef Han de Wilde dat het feest in ‘feite niet alleen de oude stad beroert, doch dat ook daarbuiten – zelfs in het buitenland – op eigen wijze wordt méébeleefd, waar maar weinig Leidenaars zijn’.¹⁰ Dit enthousiasme voor 3 oktober roept vragen op: waar, hoe, door wie en waarom werd het plaatsgebonden volksfeest in het buitenland gevierd?

Voor de beantwoording van deze vragen hebben we gebruik gemaakt van het archief van de 3 October Vereeniging en van de correspondentie rond de *Haring en Corenwynactie* van burgemeester Goekoop in 1984.¹¹ De aard van

⁶ B. de Vries, *De eerste 3 October-feesten: volksvertier of vermaak voor de burgerij?* (2002) 5-6.

⁷ Boudien de Vries heeft laten zien dat stedelijke feesten juist in deze periode aan populariteit wonnen. De nationale overheid streefde naar centralisatie. Stedelijke besturen kregen steeds minder de ruimte om hun eigen beleid te bepalen. Hun macht werd verder uitgehold en precies daarom zochten zij naar andere manieren om de stadsidentiteit te benadrukken. B. de Vries, ‘Verzonnen traditie. Het Ontzet van Leiden en van Alkmaar’, *Geschiedenis Magazine* 41:5 (2006) 26-30: 27-28.

⁸ B. de Vries, ‘Feesten voor het vaderland? De viering van het Ontzet van Alkmaar en Leiden omstreeks 1900’ in: B. van der Boom en F. S. Gaastra ed., *Kerk, cultuur en koloniën. Opstellen over Nederland rond 1900* (Amsterdam 2005) 24-43: 37.

⁹ M. Halbertsma, ‘Herdenkingsfeesten: het verhaal van de stad’, *Geschiedenis Magazine* 41.5 (2006) 14-19: 15.

¹⁰ H. de Wilde, *75 jaar 3 oktober vieren. Historie en traditie* (Leiden 1961) 5.

¹¹ Voor deze bijdrage is gebruik gemaakt van de mappen met de nummers 387-I en 387-II uit het archief van de 3 October Vereeniging, over vieringen in het buitenland. De jaarmappen zijn niet gebruikt. Bronnen over de Haring en Corenwynactie bevinden zich zowel in het Archief van de 3 October Vereeniging als in het Archief van het stadsbestuur.

het materiaal zorgt ervoor dat de aandacht vooral uitgaat naar de meer formele herdenkingen en vieringen.

In het navolgende bespreken we achtereenvolgens hoe de 3 oktoberviering via koloniale connecties een weg vond naar het buitenland en hoe de viering fungeerde als band met thuis, in oorlogsomstandigheden en voor (na-oorlogse) migranten. Ten slotte belichten we de actieve rol van burgemeester Goekoop in het promoten van het feest buiten de Nederlandse grens. Voor een goed begrip van de vieringen in den vreemde gaan we in de volgende paragraaf eerst kort in op de herinnering aan het beleg, de totstandkoming van de viering en de belangrijke rol van eten daarin.

Herinneren en vieren: de ingrediënten van een volksfeest

Voor we ons richten op de 3 oktober vieringen in het buitenland is het goed eerst kort uiteen te zetten op welke manier de viering in Leiden tot stand kwam en werd ingevuld. In 1574 besloten stad en inwoners dat de Spaanse bezetting elk jaar herdacht moest worden. De dankdienst die op 3 oktober 1574 in de Pieterskerk werd gehouden, werd nadien vrijwel elk jaar herhaald. Gaandeweg breidde het feest zich uit, met meerdere thema's en tradities.¹² Belangrijk voor de reikwijdte van de viering was dat de succesvolle afloop van de belegering van Leiden als een cruciale gebeurtenis in de Tachtigjarige Oorlog werd gezien.¹³ Dat gaf het ontzet ook betekenis buiten de stad.¹⁴ Het terugwinnen van Leiden zou hebben geleid tot de totstandkoming van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden in 1588.¹⁵ De leus 'Leiden ontzet, Holland gered' werd eeuwenlang gebruikt.¹⁶

Verskillende historici hebben zich gebogen over de herinnering aan het beleg en ontzet van Leiden. Zij hebben aangetoond dat het ontzet ook

¹² Zie over de verandering van de herinneringen aan het beleg J.S. Pollmann, *Herdenken, herinneren, vergeten*. Het beleg en ontzet van Leiden in de Gouden Eeuw (Leiden 2008).

¹³ T. Wijsenbeek, *Honger* (Den Haag 2006) 5; J. Pollmann, 'Een "blij-eindend" treurspel. Leiden 1574' in: H. Amersfoort, H. Blom, D. Bos en G. van Es ed., *Belaagd en belegerd* (Amsterdam 2011), 117-141: 122-123.

¹⁴ Pollmann, 'Een "blij-eindend" treurspel', 122.

¹⁵ L. Knappert, *Leiden ontzet, Holland gered* (Leiden 1924) 7.

¹⁶ R.C.J. van Maanen, 'Leiden rond 1574' in: I.W.L. Moerman en R.C.J. van Maanen ed., *Leiden, eenwig feest* (Leiden 1986) 7-22: 13.

een plaats in het nationale geheugen had, omdat de lessen uit het beleg gepresenteerd konden worden als betekenisvol voor alle Nederlanders. Judith Pollmann liet zien dat het een strijd was voor de vrijheid en tegen gewetensdwang die helden voortbracht en waarin dappere burgers honger trotseerden. Hiermee kon het verhaal naar andere steden en gewesten worden geëxporteerd.¹⁷ De stad betrok bovendien allerlei mensen bij de viering, zoals Marianne Eekhout en Jasper van der Steen benadrukten. Immigranten, studenten en bezoekers van jaarmarkten verspreidden de verhalen vervolgens over de Republiek.¹⁸

De herinnering aan het beleg was onlosmakelijk verbonden met honger. Volgens de meest recente schatting kwamen 4.000 mensen om.¹⁹ Onderzoek heeft uitgewezen dat de meesten hoogstwaarschijnlijk niet overleden aan honger, maar aan de pest en andere besmettelijke ziekten.²⁰ Hongersnood kreeg niettemin een belangrijke plaats in de herinnering aan het beleg. Het droeg bij aan de verbreding van de belangstelling.²¹ Honger was een samenbindend element dat alle lagen van de bevolking trof.²² De overwinning erop getuigde van heldenmoed.²³ De erkenning van standvastigheid bleek uit de stichting van de Leidse universiteit.²⁴ Verder werden Leidenaren door de Watergeuzen met haring en wittebrood van honger verlost. Honger speelde niet alleen een belangrijke rol in de herinnering, maar ook in de herdenking. De overwinning op honger verklaart waarom de maaltijden zo'n belangrijke rol spelen in de viering.²⁵

¹⁷ Pollmann, 'Een "blij-eindend" treurspel', 123, 131, 132, 134-135.

¹⁸ M. Eekhout en J. van der Steen, 'Jubilea van de Nederlandse Opstand. Zeventiende-eeuwse eeuwfeesten en hun politieke context', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 128.4 (2015) 555-577: 567

¹⁹ R.C.J. van Maanen, 'De Leidse bevolkingsaantallen in de 16de en 17de eeuw. Enkele kanttekeningen', *Leids Jaarboekje* 101 (2009) 41-70: 52.

²⁰ Wijsenbeek, *Honger*; R. Ladan, *De pest tijdens het beleg van Leiden* (Leiden 2011) 27.

²¹ Pollmann, 'Een "blij-eindend" treurspel', 131.

²² Pollmann, 'Een "blij-eindend" treurspel', 131; Pollmann, *Herdenken, herinneren, vergeten*, 12, 23.

²³ Wijsenbeek, *Honger*, 6-7.

²⁴ Willem van Oranje suggereerde om de nieuw te stichten universiteit in Holland in Leiden te vestigen. De rol die Leiden in de Opstand speelde, speelde waarschijnlijk mee in de keuze voor vestiging in deze stad. W. Otterspeer, *Het Bolwerk van de vrijheid. De Leidse universiteit in beden en verleden* (Leiden 2008) 23.

²⁵ R. Fagel, *Leids beleg en ontzet door Spaanse ogen* (Leiden 1997) 21.

De vorm van de viering veranderde, maar een aantal, vaak oude elementen bleven bestaan. Volgens de vereniging vormen de herdenkingsdienst, koraal, optocht, kermis en vuurwerk, en de uitdeling van haring en wittebrood, samen met de muziek, taptoe en feestwijzer nu de ‘harde kern’ van 3 oktober.²⁶ David S. Moyer, de ‘Canadese wetenschapper met een groot hart voor Leiden’, die tussen 1984 en 2000 de 3 oktoberfeesten als antropologisch verschijnsel bestudeerde, noemde ook hutspot als kernelement.²⁷ De gezamenlijke hutspotmaaltijd kreeg in 1993 een officiële status als vast programmaonderdeel.²⁸ Dat is rijkelijk laat, gezien het belang van de hutspot in binnen- én in buitenland. Eerder bereidden Leidenaren al wel hutspot thuis, net als Moyer die begin oktober traditiegetrouw aan de zelfgemaakte hutspot zat.²⁹ Zijn keuken in het Canadese Victoria was niet de enige plek buiten Nederland waar begin oktober peen en uien op het vuur stonden. Samen met haring bleek de hutspot cruciaal in de export van het feest, zoals we zullen zien.³⁰

Moyer, die had gezien hoe Nederlanders op Vancouver Island het Leidens Ontzet vierden, richtte zich voor zijn onderzoek naar de invloed van veranderingen in de samenleving op tradities op de casus van het 3 oktoberfeest.³¹ Els Jacobs vatte de duiding van 3 oktober door buitenstaander Moyses samen: in de traditie die in de negentiende eeuw was uitgevonden, vonden veranderingen plaats. Er was sprake van secularisering. Niet de stedelijke overheid maar particulieren, studenten en de 3 October Vereniging namen de organisatie over van de kerk. Voedsel legde de relatie met de historische gebeurtenissen en werd daardoor een ‘krachtig symbool’.³² Ook Jacobs wijst op het belang van honger in de collectieve herinnering, en op de trots van Leidenaren op de standvastigheid van hun voorouders: ‘Om die reden zijn Hutspot, Haring en Wittebrood sterke symbolen die de

²⁶ Website 3 October Vereniging – <https://3october.nl/historie/activiteiten-tijdens-leidens-ontzet/>, geraadpleegd 7 december 2023.

²⁷ E. M. Jacobs, *Waarom paling? De Leidse 3 oktoberfeesten door de bril van een antropoloog* (Leiden 2014) 5, 16, 18; D.S. Moyer, ‘What’s in the hutspot?’ in: *Leids Jaarboekje* 1997 (Leiden 1997) 100-122: 101.

²⁸ Website 3 October Vereniging – <https://3october.nl/historie/activiteiten-tijdens-leidens-ontzet/>, geraadpleegd 7 december 2023.

²⁹ Jacobs, *Waarom paling?*, 22-31.

³⁰ Website 3 October Vereniging – <https://3october.nl/historie/activiteiten-tijdens-leidens-ontzet/>, geraadpleegd 7 december 2023.

³¹ Jacobs, *Waarom paling?*, 13, 15.

³² Ibidem, 43.

identiteit van de Leidenaar in Nederland markeren, zoals Sinterklaas dat deed voor de Nederlandse immigranten in Canada'.³³ Het belang van honger in de herinnering aan het Leidens Ontzet kan dus verklaren waarom eten zo'n centrale betekenis kreeg in de viering, zoals historici hebben laten zien. Hutspot, haring en wittebrood waren de bekende ingrediënten in het volksfeest en dat gold ook voor de vieringen buiten Nederland, zoals we zullen zien in de volgende paragrafen.

3 oktober via koloniale connecties

Het Leidens Ontzet werd ook gevierd buiten de sleutelstad. Maar waar kwam 3 oktober terecht en op welke manier? Twee van de oudste bronnen uit het archief van de 3 October Vereeniging over het Leidens Ontzet in het buitenland zijn afkomstig van Leidenaren in Frankrijk en in Zweden. De aanleiding voor de viering in Parijs in 1829 met 'champanjes schuimend nat', zoals de uit Leiden afkomstige en in Parijs woonachtige predikant P.H. Marron dichtte, is onbekend.³⁴ Dat geldt ook voor het verhaal *'Minnet af Leidens befrivelse'* dat de Zweedse krant Aftonbladet in 1904 publiceerde en dat de 3 October Vereeniging kreeg toegestuurd.

Anders dan de herinneringen uit Parijs en Stockholm kwam de Amerikaanse aandacht voor 3 oktober vanuit het buitenland.³⁵ In de negentiende eeuw ontstond in de Verenigde Staten een ware *Holland Mania*: Amerikanen verheerlijkten alles wat 'oudhollands'.³⁶ Het was de tijd waarin Amerika behoefte kreeg zichzelf te definiëren als natie, met een eigen geschiedenis en identiteit. Gestimuleerd door het eeuwfeest van de onafhankelijkheidsverklaring gingen afstammelingen van Hollandse kolonisten op zoek naar hun *roots*.³⁷ Hierbij werd een parallel getrokken tussen

³³ Ibidem, 44.

³⁴ ELO, Archief 3OV, inv.nr. 387-I, Gedicht Leidens Ontzet, viering Parijs 1829; P. Marron, *Op eene Leiden-ontzetsviering te Parijs, 3 October 1829* (z.p. 1929).

³⁵ Vertaling: 'de herinnering aan de bevrijding van Leiden', ELO, Archief 3OV, inv.nr. 387-I Bericht uit Afontbladet 1904.

³⁶ A. Ponsen en J. Zijlmans, 'Holland een thuis tussen oost en west', in: J. Zijlmans, A. Posen en N. Roepers ed., *Holland Mania. Amerikaanse en Japanse beeldvorming over Nederland* (Leiden 2009) 8-13: 8.

³⁷ A. Ponsen, 'Pelgrims naar de vrijheid', in: Zijlmans e.a. ed., *Holland Mania*, 54-69: 55-56.

de strijd voor autonomie tijdens de Onafhankelijkheidsoorlog (1775-1783) en de Tachtigjarige Oorlog, zoals Arti Ponsen toonde.³⁸ Bovendien ontstond bijzondere belangstelling voor Leiden in de Verenigde Staten vanwege de Pilgrims, de Engelse puriteinen die in 1621 na elf jaar in Leiden naar Massachusetts vertrokken en die door veel Amerikanen worden beschouwd als de grondleggers van de natie.

De *Holland Society of New York* speelde een bijzondere rol in de aandacht voor de viering van 3 oktober in Amerika. Deze genealogische en historische vereniging opgericht in 1885 had als doel informatie over de vroege geschiedenis van Nieuw-Nederland te verzamelen, de 'herinnering te vereeuwigen' en 'beginselen en deugden van de Nederlandse voorouders van haar leden' 'te bevorderen'.³⁹ Al snel na de oprichting van de 3 October Vereeniging, zocht de *Society* contact met hen om te vragen hoe zij de viering van het Leidens Ontzet konden steunen. De voorzitter was blij met de geste, stelde dat het feest 'schitterender' zou zijn met meer middelen, en dat dus 'elke stoffelijke steun, gering of groot' welkom was.⁴⁰ De *Holland Society* doneerde 315 gulden waarvoor men bier voor 1500 arme Leidenaren kocht.⁴¹ Tegelijkertijd was er ook in New York aandacht voor 3 oktober. Tijdens een verenigingsdiner in 1886 werden oudhollandse liederen gezongen, was er een lezing over de honger van de Leidenaren tijdens het beleg en de dappere Van der Werf, een toast op het ontzet en 'hotspotsch' op het menu. De steun van de rijke leden van de *Society* was belangrijk voor de eerste vieringen die de 3 October Vereeniging organiseerde.⁴²

Over de verbondenheid van de *Holland Society* met Leiden bestond een misverstand, zo heeft Arti Ponsen laten zien, en dat is met het oog op de duiding van de viering als (vermeend) gedeeld erfgoed interessant. De 3 October Vereeniging dacht dat de leden van de *Holland Society* afstammelingen waren van Pilgrims, maar dat klopte niet. De *Society* verenigde afstammelingen van kolonisten die niet in 1621 op de *Mayflower*, maar in 1609 op VOC-schip

³⁸ Ponsen, 'Pilgrims naar de vrijheid', 55.

³⁹ <https://hollandsociety.org/about/objective/>, geraadpleegd 12 december 2024.

⁴⁰ Geciteerd in Ponsen, 'Pilgrims naar de vrijheid', 56.

⁴¹ D.J. Noordam, 'De eerste leden van de 3 October-Vereeniging te Leiden (1886-1900)', *Leids Jaarboekje* 96 (2004) 107.

⁴² Ponsen, 'Pilgrims naar de vrijheid', 56-57; J.P. Zwanenburg, '3 oktober-vieringen in het buitenland' in: Moerman en Van Maanen ed., *Leiden, eenig feest* (Leiden 1986) 127-132: 127.

de *Halve Maen* de oversteek naar Amerika maakten.⁴³ Voor de *Holland Society* maakte het kennelijk niet uit dat de leden geen directe band hadden met Leiden. Een band met Nederland was voldoende voor een succesvolle export van het 3 oktoberfeest.

Ook elders in de wereld kwamen 3-oktobervieringen via koloniale connecties tot stand. Soms ging het om migratie in een ver verleden. Dat gold bijvoorbeeld voor de zogenaamde Boeren, de afstammelingen van de Nederlandse kolonisten die zich in de zeventiende eeuw in de Kaapkolonie gevestigd hadden. Vanwege deze koloniale banden voelden vele Nederlanders zich sterk betrokken bij de strijd van de Boeren tegen de Engelsen in de Zuid-Afrikaanse Oorlog (1899-1902).⁴⁴ Hier speelde wederom een parallel een rol: die tussen de Nederlandse Opstand en de oorlog van de Boeren. Naar de Boeren werd wel verwezen als het 'oude Geuzenvolk'.⁴⁵ Dat zij interesse hadden in 3 oktober blijkt uit een foto van een groep krijgsgevangenen Boeren in Caldas da Rainha, Portugal, uit 1901.⁴⁶ Maar hoe kwamen zij in Portugal? Met de opmars van de Engelsen in 1900 vluchtte een aantal Boeren met hun families richting Mozambique. Daar werden ze geïnterneerd door de Portugezen, vanouds de bondgenoot van de Engelsen, die ze om een tegenaanval te voorkomen naar Portugal overbrachten. Een groep van 351 geïnterneerden, mannen, vrouwen en kinderen, kwam terecht in Caldas da Rainha.⁴⁷ In een brief was de 3 October Vereeniging gevraagd of ook zij in aanmerkingen konden komen voor deze traditionele maaltijd. Het bestuur gaf gevolg aan het verzoek en stuurde aardappelen, wortelen en uien naar Portugal.⁴⁸

In Nederlands-Indië, later Indonesië, werd in elk geval sinds het begin van de twintigste eeuw 3 oktober gevierd. Op 18 november 1917 stuurde Dr.

⁴³ Ponsen, 'Pelgrims naar de vrijheid', 60-62.

⁴⁴ Eerder bekend als de Tweede Boerenoorlog.

⁴⁵ W. Otterspeer, 'Boeren en academici. De Leidse universiteit en het enthousiasme voor de Zuidafrikaanse Boeren rond de eeuwwisseling', *De Negentiende Eeuw* 15 (1991) 203-221: 214.

⁴⁶ ELO, Archief 3OV, inv.nr. 387-I, foto krijgsgevangenen Caldas da Rainha, 1901. Zwanenburg, ('3 oktober-vieringen', 128), dateert de foto op 3 oktober 1907, maar de Boerenoorlog duurde tot 1902 en in datzelfde jaar werd in elk geval de grootste groep krijgsgevangenen gerepatriëerd; O.O. Ferreira 'Boeregeïnterneerden in Portugal tydens die Anglo-Boereoorlog (1899-1902) en hulle tydverdwywe' *Historia* 42:2 (1997) 33-56: 54.

⁴⁷ Ferreira 'Boeregeïnterneerden in Portugal', 33-37.

⁴⁸ ELO, Archief 3OV, inv.nr 387 I, inventarislijst, 1901.

Keulemans vanuit Sumatra twee foto's naar de secretaris van de 3 October Vereeniging. In een begeleidende brief vertelde hij over een informele herdenking van Leidens Ontzet in Koetaradja (Banda Aceh). Het waren 'enkele Leidenaars' die samen het Ontzet hadden herdacht door samen te komen om bij een 'souper' hutspot te eten, waarna de avond afgesloten was met enkele vuurpijlen en Bengaals vuur. Vanwege de hitte was er die avond in Banda Aceh niet gedanst.⁴⁹

Zeven jaar later kwam er van dezelfde Keulemans nu vanuit Java een telegram om de Leidenaren geluk te wensen bij de jubileumviering in 1924. Hier had de viering een wat officiëler karakter. Keulemans verstuurdde het bericht namens de zustervereniging in Surabaya die een aantal jaren eerder door een oud-leerling van de voorzitter van de 3 October Vereeniging Brouwer was opgericht.⁵⁰ Ook op Sumatra was de viering geformaliseerd. Op 4 oktober 1929 ontving Leiden een telegram via Holland Radio met het bericht dat Leidenaars in Deli haring en hutspot aten ter ere van Leidens Ontzet.⁵¹ Het feest kon kennelijk nog wel worden opgeschaald. Een jaar later berichtte een van de ondertekenaars, C. Boom, dat hij Leidenaren in Medan bijeen wilde brengen om samen 3 oktober te vieren, net als het jaar daarvoor. In zijn brief van 24 mei 1930 vroeg hij om een vijftigtal boekjes met koorliederen op te sturen die hij voor de best mogelijke prijs zou proberen te verkopen. Op deze manier kon er tijdens de herdenking vaderlandse liederen worden gezongen. Ook vroeg hij om filmmateriaal van de jongste optochten en om 'de bekende' 3-Octoberlidmaatschapskaarten die hij dan aan tafel bij de borden zou plaatsen van die 'dames of heeren die daarvoor offeren willen'.⁵²

Ook vanuit Curaçao werden banden met Leiden onderhouden. Op 8 februari 1940 was op het eiland een afdeling van de 3 October Vereeniging opgericht, zoals Th. Van de Rauw, procureur-generaal bij het Hof van Justitie in Willemstad de vereniging in Leiden een dag later per telegram liet weten.⁵³ Mogelijk verklaart de wereldpolitiek waarom berichten over het feest later dat jaar in het archief ontbreken, maar de herinnering aan 3 oktober leefde wel. In 1960 zond Radio Nederland Wereldomroep een speciale uitzending over

⁴⁹ ELO, Archief 3OV, inv.nr. 387-I, Brief uit Koetaradja, 1917.

⁵⁰ Zwanenburg, '3 oktober-vieringen', 129.

⁵¹ ELO, Archief 3OV, inv.nr. 387-I, rijkstelegraaf verstuurd door Holland Radio, 4 oktober 1929.

⁵² ELO, Archief 3OV, inv.nr. 387-I, brief uit Medan, 24 mei 1930.

⁵³ ELO, Archief 3OV, inv.nr. 387-I, Telegram uit Curaçao 9-2 -1940.

het Leidens Ontzet uit. De geluidsopnamen van het carillon van de Leidse stadhuistoren, het gejoel van de kermis op het Schuttersveld, de uitreiking van haring en wittebrood en de hutspot met klapstuk werden goed beluisterd op Curaçao, net als, in Nieuw-Zeeland, Zuid-Rhodesië (Zimbabwe), Ethiopië, Nieuw-Zeeland, Zuid-Afrika en Suriname, zoals uit de reacties blijkt. Ook vanuit het eiland werd meegedongen naar één van de vijftig blikken hutspot die de omroep verlootte onder de inzenders met de juiste beantwoording van een prijsvraag. Hierbij verzekerde de inzender dat ook Leidenaars in Willemstad haring en wittebrood konden eten.⁵⁴

Zes jaar later was er groter feest op Curaçao. De patio van het Avila Beach hotel in Willemstad leende zich uitstekend voor een feestje, zo vond directrice Brahma Tewari-Van der Plas, Katwijkse van geboorte. Op 1 oktober 1966 – de 3^e was geen vrije dag – konden bezoekers hutspot met klapstuk, haring en wittebrood eten. Daarna was er muziek van De Boerenblaaskapel van de Koninklijke Nederlandse Marine, voor de gelegenheid verkleed als Geuzen om oudhollandse liedjes te spelen, waarna er op muziek van The Swinging Scouts werd gedanst. Het feest werd gevierd op een ‘wijze die volkomen overeenstemde met de geest van dit feest: een geest van vreugde, vriendschap en kameraadschap’.⁵⁵ Er waren veel oud-Leidenaars, waaronder veel oud-studenten aanwezig.

Het lijkt erop dat de traditie overleefde. In 1984 liet een inwoner van Curaçao, opnieuw naar aanleiding van een uitzending van Radio Nederland Wereld Omroep, weten dat er elk jaar hutspot-oude-stijl, en dus met klapstuk gegeten werd, dat oud-studenten bijeenkwamen en dat Curaçaose jeugd geleerd werd dat de geschiedenis van Leiden één van de grootste in de Nederlandse geschiedenis was.⁵⁶

We zien dat de 3 oktober vieringen door migranten werden meegenomen naar het buitenland. Koloniale connecties speelden daarin een belangrijke rol. Via koloniale banden kwam het feest onder meer terecht in de Verenigde Staten, in Zuid-Afrika, in Nederlands-Indië en op de Nederlandse Antillen.

⁵⁴ Nieuwe Leidsche Courant, 7-12-1960.

⁵⁵ ELO, Archief 3OV, inv.nr. 387-I, 1. Krantenbericht uit Willemstad, 3 oktober 1966; Krantenbericht 2. Curaçao vierde 3 oktober; Nieuwe Leidsche Courant, 15-10-1966, 4.

⁵⁶ ELO, Archief 3OV, inv.nr. 387-II, (1984) Verzameling reacties uit het buitenland op haringactie 1984 – I, 3 oktober 1984.

3 Oktober in oorlogsomstandigheden

Niet alle vieringen waren feestelijk. Verschillende keren was er aandacht voor het Leidens Ontzet in oorlogsomstandigheden. Zo was de 3 oktoberviering die korporaal Van Biemen tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog voorbereide van een ander karakter dan de feestelijkheden die hierboven ter sprake kwamen. Op 1 juli 1947, precies tien dagen voor ‘Operatie Product’ – het gewelddadig militaire ingrijpen van Nederland in de Indonesische Onafhankelijkheidsoorlog –, stuurde Van Biemen namens de Leidenaren in het vierde regiment infanterie uit Cimahi, de veldpost Bandung op West-Java, een verzoek naar de 3 October Vereeniging. Wittebrood was wel te krijgen in Cimahi, haring niet. Van Biemen vroeg of het niet mogelijk was de ‘ontbrekende haring’ toe te sturen, omdat het ‘een buitengewone traktatie’ zou zijn voor de Leidenaars van het regiment ‘wanneer zij ook hier in het veld, die heuglijke dag met haring en wittebrood [zouden] kunnen vieren’.⁵⁷

De 3 October Vereeniging was van goede wil en had zich laten informeren over de mogelijkheden. Er kon inderdaad haring worden gestuurd. Die moest dan wel in een koelcel naar Nederlands-Indië worden overgebracht, daar direct in een vriesruimte worden geplaatst en binnen 24 uur naar de plaats van bestemming worden gebracht, omdat de haring anders ‘spoedig tot bederf overgaat en onbruikbaar wordt’. Met enige medewerking van de scheepvaartmaatschappij moest het lukken. De vrees bij het bestuur was alleen dat Van Biemen en zijn stadsgenoten inmiddels niet meer in Bandung, maar te velde zouden zijn. Bovendien was het bestuur bang dat de haring niet direct doorgevoerd zou kunnen worden vanuit de haven Tanjung Priok naar Batavia (Jakarta). De vereniging was gaarne bereid de kosten te betalen, maar wilde wel graag zekerheid dat de haring Van Biemen snel zou bereiken. Uit de brief van secretaris E.W. Wichers Rollandet blijkt dat het bestuur niet veel vertrouwen had in het welslagen, impliciet refererend aan de oorlogsomstandigheden: ‘doch wij vreezen dat de momenteele omstandigheden dit niet mogelijk maken’.⁵⁸ Hij had gelijk. Van Biemen schreef de secretaris op 8 september dat het veldpostkantoor in Semarang

⁵⁷ ELO, Archief 3OV, inv.nr. 387-I, Brief A. van Biemen uit Tjimahi, 11 juli 1947.

⁵⁸ ELO, Archief 3OV, inv.nr. 387-I, Brief E.W. Wichers Rollandet, Oegstgeest aan A. van Biemen, Bandung, 19 augustus 1947.

had laten weten dat onmiddellijke doorzending van de pakketpost vanuit Tanjung Priok niet mogelijk was.⁵⁹

De emotionele lading van vieringen in een oorlogssituatie blijkt uit een herinnering die staat opgetekend in de herdenkingsbundel van de 31ste Hulpverbandplaats Afdeling, over de tijd van de Hupva in Salatiga aan het eind van de jaren veertig. Het exacte jaartal is niet duidelijk, maar op 3 oktober gaat één van de soldaten in gedachten terug naar Leiden en verhaalt hij over de feestgangers in de Haarlemmerstraat, haring en zure bommen, de optocht in de Breestraat, hutspot van Heck, de kermis op het Schuttersveld. De vraag of hij nog hutspot wil, haalt hem uit de Proustiaanse herinnering, en brengt hem terug naar ‘de keuken van de hupva op een gammal bankje’ op Java waar kennelijk ook tijdens de oorlog 3 oktober werd gevierd.⁶⁰

Eerder al vervulden vieringen tijdens de Tweede Wereldoorlog een rol als link met thuis. Vanuit Sint-Michielsgestel ontving de vereniging in 1942 een gelukstelegram. In het gijzelaarskamp herdachten Leidenaren het ontzet. In 1943 was er ter gelegenheid van 3 oktober een diner met ‘echte Leidsche versnapering’, haring en wittebrood, hutspot ‘zoals het behoort’, Indische koffie ‘welke door Leidsche dames zijn aangeboden’ onder voortdurende Leidse toespraken en gesprekken.⁶¹ Ook in het gijzelaarskamp Haaren werd 3 oktober gevierd, en niet alleen door Leidenaren. In 1942 organiseerden de hoogleraar G.B.Escher samen met J. Linthorst Homan en F. de Nerée tot Babberich een 3 oktobermaaltijd met haring en wittebrood, hutspot en fruit, bier, koffie en met de door 3 October Vereeniging toegestuurde sigaren. Onder de 56 gasten bevonden zich, twee van de organisatoren meegerekend, acht Leidenaren.⁶²

In 1943 ontving de 3 October Vereeniging bericht van verder weg, uit Duitse Kamp Stanislau (in het huidige Oekraïne), waar Nederlandse

⁵⁹ ELO, Archief 3OV, inv.nr. 387-I, Brief A van Biemen, Semarang, aan E.w.Wichers Rollandet, Oegstgeest, 8 september 1947.

⁶⁰ ELO, Archief 3OV, inv.nr. 387-I, Herinneringsboek 31ste Hupva. Uit het herinneringsboek is niet op te maken uit welk jaar deze herinnering stamt. Zwanenburg, ‘3 Oktober vieringen’, 129 dateert hem op 3 oktober 1947.

⁶¹ ELO, Archief 3OV, inv.nr. 387-I, Telegram St Michielsgestel, 3-10-1942; Menu 3 oktobermaaltijd St-Michielsgestel, 3-10-1943.

⁶² ELO, Archief 3OV, inv.nr. 387-I, naamlijst gasten drieoktober maaltijd in gijzelaarskamp Haaren; brief F. de Nerée tot Babberich aan 3 October Vereeniging, december. De brief is met potlood geschreven en vermoedelijk later gedateerd op 1943, maar lijkt met de verwijzing naar de maaltijd met 55 gasten te gaan over de viering in 1942.

officiëren in krijgsgevangenschap zaten. Kolonel Van Voorthuysen stuurde een tekening, vermoedelijk een herinnering aan de optocht van het 3 oktoberfeest in Leiden, te herkennen aan het vaandel, omringd door handtekeningen.⁶³ Nederlandse officieren die in 1943 als krijgsgevangenen in Stanislaw 'feestelijk bijeen' waren voor de viering van 3 oktober, wensten het bestuur van de 3 October Vereeniging geluk en hoopten het volgend Leidens Ontzet thuis te kunnen vieren.⁶⁴

Uit de berichten die de 3 October Vereeniging ontving, wordt duidelijk dat de aandacht voor de viering van het Leidens Ontzet in moeilijke oorlogsomstandigheden op verschillende plekken in de wereld een rol vervulde als band met 'thuis'. Het is opmerkelijk dat daarbij niet alleen de traditionele ingrediënten van het feest, zoals haring en hutspot, maar óók de herinnering aan eerdere vieringen die zij in Leiden hadden meegemaakt belangrijk waren voor de betrokkenen.

Hutspot tegen heimwee

De aandacht voor het Leidens ontzet verspreidde zich na de Tweede Wereldoorlog verder in het buitenland. In deze paragraaf zullen we bekijken op welke manier en door wie op verschillende plekken in de wereld invulling werd gegeven aan de 3 oktober viering. De berichten in het archief van de 3 October Vereeniging over vieringen in het buitenland reflecteren de wereldpolitiek in deze periode. Na de dekolonisatie zette de 3 oktober traditie in Indonesië zich voort, nu met Nederlandse ambassades en verenigingen in de voorttrekkersrol.⁶⁵ Vieringen breidden zich uit. Plaatsen van herkomst van de berichten over zee weerspiegelen de belangrijke emigratiebestemmingen in de naoorlogse periode. Honderdduizenden Nederlanders vertrokken naar Canada, de Verenigde Staten, Australië en Nieuw-Zeeland. Leidenaren onder hen, waaronder alumni van de universiteit, namen 3 oktober mee.

Maaltijden bleven het traditionele ingrediënt in de vieringen. In Auckland werd door een aantal families in 1952 *hotch-potch* gegeten zoals blijkt

⁶³ ELO, Archief 3OV, inv.nr. 387-I, Tekening van optocht uit Stanislaw, 3 oktober 1943.

⁶⁴ ELO, Archief 3OV, inv.nr. 387-I, Bericht uit Stanislaw, 3 oktober 1943.

⁶⁵ De eerste vermelding in het archief van een viering op de ambassade in Jakarta stamt van na de dekolonisatie uit 1969. ELO, Archief 3OV, inv.nr. 387-I, Brief ambassade Jakarta, 9 oktober 1969.

uit een Nieuw-Zeelands krantenbericht.⁶⁶ Even verderop in Australië berichtte *The West Australian* in oktober 1954 over ‘380 Years Of “Hutspot”’. Met het recept bij het artikel kon ook de Australiër aan de slag.⁶⁷ In Morphetville zong een koor ‘vaderlandse’ liederen.⁶⁸ De *Canberra Dutch Club Inc.* liet begin jaren tachtig VVV-brochures, foto’s, posters en vlaggetjes uit Leiden overkomen; meegestuurde dassen, sjaals en tegeltjes werden onder de bezoekers verloot.⁶⁹ In Illawara vierde men 3 oktober in elk geval vanaf de jaren zestig met een maaltijd. En ook in Sydney⁷⁰, Kingswood, en Sandy Bay stonden hutspot, haring en wittebrood op het menu.⁷¹

Net als in Australië waren in Canada de Nederlandse verenigingen en clubs belangrijk in de organisatie. *Je Maintiendrai* in Vancouver vierde al vanaf 1958 met een speciale feestelijke avond Leidens Ontzet, zo lieten ze in 1983 weten. Op het ‘het Haring Feest’ – zoals de vereniging het feest in dat jaar had hernoemd – werd speciaal ingevoerde ‘Hollandse Nieuwe’ (haring) en wittebrood geserveerd.⁷² De Leidse traditie markeerde samen met het Sinterklaasfeest de Nederlandse identiteit.⁷³ Tegelijkertijd was het een moment om de banden met ‘thuis’, te onderhouden – in 1961 en 1965 kreeg de 3 October Vereniging ansichtkaarten uit Calgary met gelukwensen en blijk van ‘enige weemoed’ waarmee aan de 3 oktoberfeesten uit de ‘prille jeugd’ werd teruggedacht.⁷⁴ Een jaar later volgde een kaartje van afzenders uit Calgary die met genoeg ‘gastvrouw en gastheer’ waren geweest van het feest voor de geologen die in Leiden hadden gestudeerd.⁷⁵

Ook in Los Angeles waren het voormalig Leidse studenten geweest die binnen verenigingsverband het initiatief hadden genomen: daar was het sinds

⁶⁶ ELO, Archief 3OV, inv.nr. 387-I, Krantenknipsel uit Auckland, oktober 1952.

⁶⁷ ELO, Archief 3OV, inv.nr. 387-I, Brief en krantenknipsel uit Australië, 6 oktober 1954

⁶⁸ ELO, Stadsarchief Leiden (SA VI), 1980-1989, inv.nr. 2072, Haring en Corenwynactie 1984. Drie oktober herdenking in het buitenland, 1983-1984, deel II.

⁶⁹ ELO, Archief 3OV, inv.nr. 387-I, Brief van Canberra Dutch Club Inc., 5 december 1980.

⁷⁰ ELO, Archief 3OV, inv.nr. 387-I, Flyer viering Leidens Ontzet in Sydney, 1984.

⁷¹ ELO, Archief 3OV, inv.nr. 387-II, (1984), Verzameling reacties ambassades.

⁷² ELO, Archief 3OV, inv.nr. 387-II, (1984) Verzameling reacties ambassades.

⁷³ Jacobs, *Waarom paling?*, 13-15.

⁷⁴ ELO, Archief 3OV, inv.nr. 387-I, ansichtkaarten uit Calgary 1961 en 3 oktober 1965.

⁷⁵ ELO, Archief 3OV, inv.nr. 387-I, Briefje uit Calgary, 3 oktober 1960.

1972 traditie om bij de *Netherlands American Society* hutspot te eten. In Zuid-Afrika waren er verschillende festiviteiten. De 'Hollandse kring' in Kaapstad vroeg op 20 augustus 1959 om Leidse liederen of andere materialen voor de viering. Er was een Nederlandse band ingehuurd en het leek de Kring een mooi idee om koraalmuziek te zingen.⁷⁶ In februari 1961 liet de secretaris van de Hollandse kring weten dat 200 Nederlanders in Kaapstad 3 oktober hadden gevierd. Er werd een diner-dansant gehouden met hutspot, haring en wittebrood, er was een toespraak van de Nederlandse Consul-Generaal en passende muziek van De Flierefluiter, 'hoewel niet bepaald in het koraal-tempo waarmee U deze liederen in Leiden pleegt ten gehore te brengen.'⁷⁷ Nederlanders en Zuid-Afrikanen die in Leiden hadden gestudeerd hielden een apart diner in de 'Nederlandse Club'. Na het succes in Kaapstad was het idee overgenomen door Nederlandse verenigingen in Pretoria en Port Elizabeth.⁷⁸ Ook elders in de wereld lieten Nederlandse verenigingen zich niet onbetuigd: in de steden Manilla (Filipijnen), Santiago (Chili), Buenos Aires (Argentinië), Rio de Janeiro (Brazilië), Hong Kong (China), Bangkok (Thailand), Christchurch (Nieuw-Zeeland) en Nairobi (Kenia) werd in de twintigste eeuw Leidens Ontzet gevierd. In Maracaibo (Venezuela) combineerde men de viering van het ontzet in 1929 met de verjaardag van koningin Wilhelmina.

De traditionele maaltijd van hutspot, haring en wittebrood, georganiseerd door oud Leidenaren, vaak met een band met de universiteit, vormden de kern van vieringen in het buitenland. Vaak was er ook muziek en dans, soms aangevuld met vuurwerk tijdens 3 oktoberfeesten. Grotere, voor Leiden belangrijke activiteiten zoals een optocht, kermis of taptoe ontbraken, waarschijnlijk uit praktische overwegingen. Maar in de loop van de twintigste eeuw ontstonden in het buitenland ook opvallende variaties in de activiteiten.

In Woonona (Australië) was de connectie met Leiden minimaal. Niet alle initiatiefnemers waren Nederlands, maar er was wel elk jaar aandacht voor 3 oktober: twee carnavalsclubs organiseerden begin oktober een carnavalsavond, geïnspireerd op het Leidse feest, geopend met het verhaal van het Leidens Ontzet en met de welbekende maaltijd voor 200 tot 250 personen. In Thailand en Japan waren er verkleedpartijen en vierde men 3 oktober in zestiende-eeuwse kostuums. De Nederlandse vereniging in Rio de

⁷⁶ ELO, Archief 3OV, inv.nr. 387-I, Brief uit Kaapstad, 20 augustus 1960.

⁷⁷ ELO, Archief 3OV, inv.nr. 387-I, Brief uit van Drijber, Kaapstad 16 februari 1961.

⁷⁸ ELO, Archief 3OV, inv.nr. 387-I, Brief uit Kaapstad, 16 februari 1961.

Janeiro combineerde haar feestavond met een liefdadigheidsbingo.⁷⁹ Singapore vulde meer traditionele elementen van muziek en dans aan met een rad van fortuin en paardenraces.⁸⁰ Soms ontkwam men niet aan aanpassingen. De Nederlandse vereniging in Ethiopië liet haring invliegen maar ging, toen dat te duur werd, over op zwijnevlees.⁸¹ Hoge transportkosten verklaarden eveneens waarom het de Nederlandse vereniging in Thailand aan haring ontbrak. Ook de ambassade in Havana kon moeilijk aan haring komen. De vis was lastig te vangen voor de Cubanen, en ook uien, klapstuk en wortelen waren lastig verkrijgbaar.⁸² Hetzelfde gold voor de ambassade in Bangladesh, dat niet alleen een geringe connectie met Leiden had maar ook logistieke problemen met de invoer van haring, paling en wittebrood. In Dhaka zag daarom af van een viering.⁸³

In de naoorlogse periodes namen migranten de 3 oktober viering mee de wereld over. De feesten, vaak georganiseerd door Nederlandse verenigingen en/of oud-studenten van de Leidse universiteit, en vaak, maar niet noodzakelijkerwijs, met de bekende ingrediënten van hutspot, haring, wittebrood en muziek, herinnerden aan 'thuis'.

De export van erfgoed

Dat we zo goed geïnformeerd zijn over de vieringen in het buitenland is mede te danken aan burgemeester Cees Goekoop. Aan de hand van de archiefstukken van zijn *Haring en Corenwijnactie* kunnen we onderzoeken hoe vanaf de vroege jaren tachtig het Leidse erfgoed actief werd geëxporteerd. In 1983 inventariseerde de Leidse burgemeester bij Nederlandse ambassades en consulaten of er 3 oktober werd gevierd. Hij kreeg ruim 120 positieve

⁷⁹ ELO, Archief 3OV, inv.nr. 387-II, (1984), Verzameling reacties ambassades.

⁸⁰ ELO, Archief 3OV, inv.nr. 387-I, Maandblad Hollandse Club Singapore, september 1983.

⁸¹ ELO, Archief 3OV, inv.nr. 387-II, (1984), Verzameling reacties ambassades.

⁸² ELO, Archief 3OV, inv.nr. 387- II, (1984), Verzameling reacties ambassades.

⁸³ ELO, SA VI, inv.nr. 2072, Haring en Corenwijnactie 1984. Drie oktober herdenking in het buitenland, 1983-1984, deel I, brief Ambassade Bangladesch, 15 september 1983.

reacties.⁸⁴ De respons leidde tot het plan Nederlandse gemeenschappen in het buitenland haring en jenever aan te bieden. Met deze *Haring en Corenwijnactie* was een nieuwe traditie een feit.⁸⁵ Goekoops inzet was ongekend. Eerder was de 3 October Vereniging vaak belangrijk in de vieringen geweest. Na de vraag om hutspot in 1901 van de krijgsgevangen Boeren uit Caldas da Rainha, volgden vele verzoeken om feestmateriaal. De vereniging stuurde behalve haring, wortels, ui, aardappels – al dan niet ingeblikt - muziek en liedteksten, foto's, posters, vlaggetjes, dassen, sjaals en tegeltjes de wereld over. Radio Nederland Wereldomroep faciliteerde de communicatie. En ten slotte leverde ook het bedrijfsleven een bijdrage aan de vieringen in het buitenland. Zij droegen bij in natura.

Gaandeweg kwam er steun van commerciële partijen. De KLM groeide in de jaren zeventig en tachtig uit tot een belangrijke partner in de export van het feest. De maatschappij vloog haring de wereld over en transporteerde in elk geval vis naar Ethiopië,⁸⁶ Rio de Janeiro, Hong Kong, Venezuela en Manilla.⁸⁷ Jenever verving als beter houdbaar graanproduct het wittebrood.⁸⁸ Met die koppeling van korenwijn aan haring was een uit de export geboren *nieuwe* traditie ontstaan, die dan weer ingang vond in de thuisbasis Leiden waar vanaf 1991 in de Pieterskerk het *Haring en Coremwingala* plaatsvond.

Met de commerciële inzet kreeg het Leidens Ontzet ook weer bredere, nationale betekenis. KLM's *Holland Herald's* publiceerde in 1977 over het standbeeld van Cornelis Joppensz bij Lammenschans, het hutspotverhaal en een hutspotrecept door de chef van het restaurant Rotisserie Oudt Leyden, Van Schie. Aldus kreeg het Leidens Ontzet een plek in het *inflight magazine*, waarmee de nationale luchtvaartmaatschappij de reisbestemming met informatie en entertainment voor passagiers promootte.⁸⁹

⁸⁴ P. van Sterkenburg, 'Cornelis Hiëronymus Goekoop. Amsterdam 4 december 1933 – Amsterdam 26 september 2011', *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, 2011-2012* (2013) 56-64: 58.

⁸⁵ ELO, SAVI, inv.nr. 2071, brief aan de Nederlandse ambassades en verenigingen, 2 april 1984.

⁸⁶ Het bericht werd doorgegeven door de ambassade in Zimbabwe. ELO, Archief 3OV, inv.nr. 387-II, (1984), Verzameling reacties ambassades, Harare, 1984.

⁸⁷ ELO, Archief 3OV, inv.nr. 387-II, (1984), Verzameling reacties ambassades, Rio de Janeiro, Hong Kong, Venezuela, Santiago 1984; Nederlandse vereniging Manilla, 23 oktober 1984.

⁸⁸ Mededeling Rens Heruer, 19-12-2022. Zie ook Leidse Courant, 28 september 1984.

⁸⁹ ELO, Archief 3OV, inv.nr.387-I (1977).

De KLM speelde ook een rol in Goekoops *Haring en Corenwijnactie*. In 1984 werden 15.000 haringen en 900 kruiken korenwijn naar het buitenland verstuurd, van Bahrein tot de Costa del Sol, van Chili tot Sri Lanka. Het plan kon ten uitvoer worden gebracht dankzij medewerking van het Produktschap voor Vis en Visprodukten, het Visserijschap, de grote zeevisserij- en haringhandel, distilleerderij Lucas Bols en de KLM. De actie werd bovendien ondersteund door het Ministerie van Landbouw en Visserij dat onder meer hielp met advies over de logistieke uitdagingen van de operatie. Wegens beperkte houdbaarheid was het voor het welslagen van de actie van groot belang dat de haringpakketten direct na aankomst op het vliegveld van bestemming zouden worden afgehaald. Dat kon volgens de hoofdafdeling Exportbevordering en Economische Samenwerking van het ministerie het beste als de zending aan de consulaten en ambassades zouden worden geadresseerd, deze zouden bemiddelen bij aankomst van de pakketten en zouden zorgdragen voor goede aankomst bij de verenigingen.⁹⁰

Goekoop wilde met zijn *Haring en Corenwijnactie* Leiden op de kaart zetten. Maar er was meer, zoals hij toelichtte op de persconferentie op Schiphol ter gelegenheid van de actie: ‘Het is natuurlijk niet alleen pure liefhebberij, dat we zo’n aktie voeren. Het is een poging Leiden te promoten. Daarnaast is de export van Bols zeer belangrijk. Ook voor de haringhandel komt er een dubbel belang bij. Er is volop haring aanwezig in de zee’.⁹¹ KLM-gezagvoerder Jan Plesman nam in aanwezigheid van de burgemeester de haring en Bols in ontvangst van Staatssecretaris A. Ploeg, die, zelf net terug van een reis naar Japan, wees op het groeipotentieel van de haringexport. Nederland exporteerde jaarlijks voor zo’n 15 tot 20 miljoen gulden diepgevroren haringen naar Japan. Het land stelde een importlimiet van maximaal 4000 ton, maar dat was een hoeveelheid die volgens de aanwezige woordvoerder van het Nationale Haringcomité Ouwehand, gezien de Japanse vraag naar haring, gemakkelijk kon verdubbelen. Als bovendien kant-en-klare vis voor de consument nu buiten de beperkende maatregelen zou vallen, hetgeen door Japanners werd onderzocht, dan was ook hier een gat in de markt.⁹² Vertegenwoordigers van het Haringcomité reisden mee naar Tokio om daar 3 oktober te vieren. Het World Flower Trade Centre ondersteunde de missie met pakketten bloembollen in de Leidse kleuren rood en wit. Bij een haringparty met Japanse handelaren en restaurateurs zouden Japanse

⁹⁰ ELO, Archief 3OV, inv.nr. 387-II, brief van burgemeester Goekoop, april 1984.

⁹¹ Ibidem, Weekblad voor de Bollenstreek, 3 oktober 1984.

⁹² Economisch dagblad, 1 oktober 1984.

meisjes in het Hollandse haringcostuum bij een draaiorgel' optreden. Bovendien zou er 'uitgebreid over eten en drinken worden gepraat' om te zien hoe 'de Hollandse Maatjes het beste in het Japanse eetpatroon' ingepast konden worden.⁹³

De *Haring en Corenwijnactie* werd na 1984 herhaald, zij het in wat beperktere vorm, zoals Goekoop de ambassades en consulaten berichtte. Het ministerie en het bedrijfsleven bleven betrokken. Het succesvolle exportproduct haring en de gesponsorde jenever gingen het jaar erop de wereld over mét een speciale editie van het Leidsch Dagblad om geïnteresseerde verenigingen of instellingen kennis te laten maken met Leiden, de viering van 3 oktober en de historische gebeurtenissen.⁹⁴ Niet alleen de gesponsorde haring en korenwijn, maar ook de informatie over het erfgoed bleek welkom te zijn.

Uit de reacties op de *Haring en Corenwijnactie* bleek dat bekende motieven een rol speelden in de buitenlandse vieringen. Zo had het toegezonden haring en korenwijn de traditionele haringborrel in Luxemburg extra feestelijk gemaakt en versterkte het de band met Nederland en de Leidse traditie.⁹⁵ Vanuit Rome merkte men op dat de toezending van haring en korenwijn het saamhorigheidsgevoel vergrootte.⁹⁶ Madrid meende dat vele Spaans-Nederlandse families naar aanleiding van de actie Leiden zouden bezoeken.⁹⁷ Nederlanders in Ohio waren blij dat ze niet waren vergeten en voelde zich weer even in Nederland.⁹⁸ In Santo Domingo droeg het festijn bij aan de band met het vaderland.⁹⁹ In Koeweit was de actie aanleiding voor de herinvoering van de Leidse traditie, waarbij meegestuurde brochures hielpen de geschiedenis van de historische gebeurtenis naar boven te halen.¹⁰⁰ Ook

⁹³ ELO, Archief 3OV, inv.nr. 387-II, Weekblad voor de Bollenstreek, 3 oktober 1984.

⁹⁴ ELO, SAVI, inv.nr. 2067, brief aan Nederlandse ambassades en consulaten, 21 mei 1986

⁹⁵ ELO, SAVI, inv.nr. 2072, brief van de Nederlandse vereniging in Luxemburg.

⁹⁶ ELO, Archief 3OV, inv.nr. 387-II: Verzameling reacties uit het buitenland op haringactie 1984, ambassade Rome, 10 oktober 1984.

⁹⁷ ELO, Archief 3OV, inv.nr. 387-II: Verzameling reacties uit het buitenland op haringactie 1984, Nederlandse vereniging Madrid, 22 oktober 1984.

⁹⁸ ELO, SAVI, inv.nr. 2072, brief van Netherlands American Society of Ohio, 11 november 1984.

⁹⁹ ELO, Archief 3OV, inv.nr. 387-I: Verzameling reacties uit het buitenland op haringactie 1984, consulaat Santo Domingo, 26 oktober 1984.

¹⁰⁰ ELO, Archief 3OV, inv.nr. 387-I: Verzameling reacties uit het buitenland op haringactie 1984, ambassade Koeweit, 8 oktober 1984.

voor de leden van de Nederlandse vereniging in Sydney was de brochure een welkome geheugensteun – ze wisten niet meer precies waarom 3 oktober werd gevierd.¹⁰¹

Met zijn *Haring en Corenvijnactie* exporteerde burgemeester Goekoop niet alleen haring en wittebrood maar ook het aloude verhaal over de bevrijding van Leiden van de Spanjaarden.

Conclusie

Tradities herinneren aan het verleden. Dat verklaart waarom Nederlanders die waren gemigreerd interesse hadden in de viering van het Leidens Ontzet in het buitenland. Maar het hoe, door wie, en precieze waarom varieerden naar tijd en plaats. Migranten namen de 3-oktoberviering mee naar het buitenland. Koloniale connecties bepaalden vaak waar het ontzet werd gevierd. De plaatsen van de naoorlogse vieringen weerspiegelen de grote naoorlogse emigratiestromen. Via internationale carrières, ten slotte, waaierden vieringen verder over de wereld uit. Met de viering behield men een band met ‘thuis’. Die band was niet noodzakelijkerwijs persoonlijk en ‘thuis’ was niet altijd voor iedereen ‘Leiden’. Voor de Boeren uit Zuid-Afrika lijkt de band met Nederland, en mogelijk de universiteit, belangrijker dan die met de stad. De *Holland Society* in New York gaf met de aandacht voor 3 oktober blijk van belang van een ‘gedeeld verleden’ dat men niet zelf had meegemaakt, en het verleden was eigenlijk ook minder ‘gedeeld’ dan werd gesuggereerd.

Ook later in de twintigste eeuw werd de viering soms ‘nationaler’. Het Leidse immateriële erfgoed, en dan met name de traditionele maaltijd, kreeg een speciale betekenis als middel tegen heimwee. Dat was in het bijzonder zo in moeilijke omstandigheden, zoals uit de geïmproviseerde vieringen in oorlogssituaties bleek. Maar ook voor vele naoorlogse migranten vervulde de viering, en dan vooral de haring, wittebrood en hutspot een belangrijke rol in de uiting van saamhorigheid en herinnering aan thuis. Ingrediënten konden worden vervangen als ze niet verkrijgbaar waren – zwijn verving haring, soms at men een broodje kaas of organiseerde men een carnavalsavond begin oktober. Maar naast de afwezigheid van Leidenaren was het niet kunnen

¹⁰¹ ELO, Archief 3OV, inv.nr. 387-I: Verzameling reacties uit het buitenland op haringactie 1984, Nederlandse vereniging Sydney, 16 november 1984.

krijgen van peen, uien en haring ook wel reden om af te zien van viering van het ontzet.

Ambassades en verenigingen organiseerden de vieringen in het buitenland. De band van organisatoren en publiek met Leiden liep nogal eens via de universiteit. Oud-studenten die zich via diplomatie, wetenschap of het bedrijfsleven over de wereld verspreidden, waren pleitbezorgers van het feest waarmee zij tijdens hun studie hadden kennism gemaakt. Niet alleen vertrekkers maar ook ‘achterblijvers’ waren cruciaal. De 3 Oktober Vereniging droeg met ingrediënten, materiaal én informatie bij aan vieringen in het buitenland. In de jaren tachtig zette Goekoop met het ontzet Leiden op de kaart. De export van het erfgoed was ook commercieel interessant, vanwege handelsbelangen en potentieel toerisme.

Met de viering van 3 oktober probeerde men ook historische kennis over te brengen. Bij de haring en korenwijn van Goekoop zat een Leidsch dagblad met historische informatie. Het DIS magazine waarmee deze bijdrage opende, besteedde ruim aandacht aan de gebeurtenissen in 1574. Soms was bij vieringen in het buitenland de herinnering aan de Leidse viering belangrijker dan de herinnering aan de historische gebeurtenis uit het verleden. Niet (alleen) de herinnering aan 1574 maar de herinnering aan de viering van het ontzet kreeg zo betekenis.